

Jókai történet szemlélete és Hunyadi Mátyás halála

Illik Péter

Magyarságkutató Intézet, Budapest

KIVONAT

Jelen tanulmány egy szöveg-összehasonlító elemzés, amely Jókai Mór *A magyar nemzet története regényes rajzokban* című kötetének a Mátyás-értékelését veti össze 1882-ben megjelent elemi iskolai tankönyvének idevágó részeivel. Ez egészül ki két külső referenciaszöveg bevonásával, Jókai tanárának, Bocsor Istvánnak a történelem tankönyvével, és a kor jeles Hunyadi-szakértőjének, Teleki Józsefnek a Mátyás-értékelésével. Az összevetésből kiderül, mennyire koherens Jókai történet szemlélete Hunyadi Mátyás tekintetében, mennyiben hatott rá korábbi tanárának szemlélete és milyen mértékben vette figyelembe a korszak akadémiai értelmezését.

KULCSSZAVAK: Hunyadi Mátyás, Bocsor István, Teleki József, történelemszemlélet, narratíva

Bevezetés: célkitűzések

Jókai Mór történet szemléletéről,¹ valamint annak beszűrődéséről az irodalmi munkásságába,² alapos feldolgozások születtek. A dualizmuskori történelem tankönyvek történet szemléletéről ugyancsak rendelkezésre áll igényes monográfia.³ Jelen írás ezért a fent említett

1 Somogyi 1960, Tompa 1969. A kiadás dátuma meghatározza a szemléleti keretet.

2 Bényei 2018.

3 Farkas 2008. Interneten elérhető: <https://mek.oszk.hu/08800/08867/08867.pdf>

monografikus munkáknál kisebb, komparatív szövegelemzési célt tűzött ki maga elé, amelynek lényege az, hogy konkrét szövegek összevetésével, mikrotörténeti igénnyel elemezve mutassa be egy adott példán keresztül Jókai történeteszemléletét.

A Bán János (alias Bán Mór, éppen Jókai Mór neve után választva írói nevet) Hunyadi-regényei alapján készült, Hunyadi Jánosról szóló filmadaptáció 2025-ben robbant be a magyar nyilvánosságba, így Hunyadi János és Mátyás is különös, kiemelt, az eddigieknél nagyobb figyelmet kapott a hazai tudományos diskurzusban és közbeszédben. Emellett az is indokolta a jelen cikk témaválasztását, hogy szerzőjének egy kismonográfiája⁴ és egy tudománypolitikai írása⁵ is megjelent a témában. A fent említett tényezők miatt esett arra a választás, hogy Jókai történeti témái közül a Hunyadi Mátyásról megfogalmazott értékelése kerüljön a jelen elemzés középpontjába. Ezt Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. két kötetes munkájának (továbbiakban: *Regényes rajzok*) *Mátyás halála* c. alfejezetében fejtette ki.⁶

Ennek szövegét a következőkkel vettem össze: (1) Jókai Mór népiskolai tankönyvével. Ebből az összevetésből arra lehet következtetni, hogy mennyire volt koherens Jókai megítélése Mátyásról, mennyire hasonlít tankönyvének szövege a nem gyerekeknek szánt könyvének tartalmához. (2) Bocsor István (1807–1885, pápai református főiskolai tanár) tankönyvének Mátyásra vonatkozó részével, mivel Bocsor óriási hatással volt Jókaira, „A pápai haladó tanítás gondolatai vörös fonálként húzódnak végig Jókai regényein és elbeszélésein tekintette a történelem hordozójának, s egész tanítását a legélesebb antiklerikalizmus, szabadelvűség és forró hazaszeretet szolgálatába állította.”⁷ Ebből az összehasonlításból arra lehet következtetni, hogy Jókai mit vett át és mit nem a mesterétől Mátyás értékelése kapcsán. (3) Harmadsorban pedig ismert, hogy Jókai történeteszemléletére nagy hatással voltak Szalay László (1813–1864) és Horváth Mihály (1809–1878) történészek. Ugyanakkor mégsem órájuk esett a választás, hanem Teleki József (1790–1855, az MTA első elnöke), mivel a Hunyadiakról írt nagymonográfiája mai napig elismerésnek örvend, és Hunyadi Mátyásra vonatkozóan az akadémiai történettudományt és annak tekintélyét képviselte az 1850-es évektől. Fontos megjegyezni, hogy bármely munka kiválasztása némileg esetleges, hiszen már Jókai korában komoly szakirodalma volt Hunyadi Mátyásnak.⁸ De remélhetőleg a Mátyás értékelésére vonatkozó részek összevetése mégis megmutatja azt, hogy Jókai mennyiben vette figyelembe a történettudomány akkor legújabbnak számító eredményeit.

4 Illik 2024.

5 Illik 2025.

6 Jókai 1969. 285–289. Interneten elérhető: <https://mek.oszk.hu/00800/00840/html/index.htm> A szöveg ezen a címen 1868-ban jelent meg először, legelterjedtebb kiadása az 1969. évi akadémiai kritikai kiadás. A kötetet sajtó alá rendezte: Téglás Tivadar és Végh Ferenc, a kötet utószava több fontos szövegkritikai megjegyzést tesz. A Mátyás halála c. rész szövege megegyezik: Jókai 1854. 315–319. Interneten elérhető: https://mtda.hu/books/jokai_mor_a_magyar_nemzet_tortenete.pdf A szöveg kiadásairól, illetve filológiai viszonyáról Jókai 1884-ben kiadott tankönyvével ld. Hansági 2014. 113.

7 Tompa 1969. 15.

8 Vö. Bakonyi – Korenné 1989.

A Jókai-életmű értelmezésének tágabb keretei

Jókai Mór és életműve már saját korában is értelmezés és elemzés tárgya volt, és mai napig közkedvelt téma, éppen ezért hatalmas szakirodalma van. Ugyanakkor a jelen tanulmányban elemzett Jókai-szövegekkel nem nagyon foglalkoztak eddig részletesen. Ez felveti azt az elméleti kérdést, hogy mi a mikrotanulmányok és szövegelemzések, illetve makroszintű összefoglalók viszonya egymáshoz,⁹ egyszerűbben fogalmazva, hogyan lehet nagy életművekről összefoglalóan nyilatkozni azok egyes elemeinek részletes ismerete nélkül, illetve mi újat hozhat a globális értékelés szempontjából egy-egy szöveg mélyfúrás jellegű elemzése.

A Jókai-életművet vizsgáló irodalomtörténészek főként a regények fikciós terében keresték a mögötte álló történeti valóságot (ami valójában szintén egy narratív entitás) és azt, hogy Jókai mit gondol a múltról.¹⁰ Ez azért érdekes, mert sokkal kézenfekvőbb lett volna az általa írt történelem tankönyvet vizsgálni, valamint *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. két kötetes művét, mivel ezek kifejezetten történeti műfajok, ha elfogadjuk azt, hogy vannak műfaji határok; bár ez Jókai esetében nem biztos, hogy így van, és egyébként is vitatható maga a koncepció is. De az biztos, hogy ezen műveit Jókai maga nem tekintette fiktívnek, a múltról való leírásokba nem helyezett bele olyan fikatív elemeket, például szereplőket, akikről tudta, hogy nem valóság, vagyis nem a regényesítés igényével írt.

A Jókai-életművel foglalkozó irodalomtörténészek másik alapvetése (amellett, hogy Jókai irodalmi műveiből kell „kihámozni” a történelemszemléletét), hogy Jókai egyik meghatározó alapélménye az 1848–49-es forradalom és szabadságharc. Ez jól látszik például abban, hogy Hansági Ágnes kifejezetten az 1848-as téma tükrében elemezte a *Regényes rajzokat*.¹¹

A fenti két gondolat ötvöződik, amikor Bényei megállapítja Jókai *Erdély aranykora* (1852) c. regényével kapcsolatban, hogy „Jókai Mór első erdélyi tárgyú történelmi regényei (Erdély aranykora, Török világ Magyarországon) kétségkívül a műfaj egyik markáns alakváltozatát teremtették meg. A recepció sokáig a hiteles múltreprezentációt kérte számon rajtuk. [...] az Erdély aranykora történetfilozófiai vízióját, történetsszemléleti aspektusait igyekszem feltárni. A regény ilyen távlatú olvasata egy markáns szálon kapcsolódik a *Forradalmi és csataképek* elemzéséhez: a 17. századi történelmi Erdély reprezentációja az 1851-ben írt regényben olyan eltávolodást jelent a traumatikus élmény közelségétől, melynek köszönhetően a történelem mibenlétére, értelmére irányuló kérdéses megindulhat, részben az 1848–49-es tapasztalatok távlatából, de részben attól teljesen függetlenül is. Ezért semmiképpen sem tartom ’48–49 allegóriai képének a regényben színre vitt történelmi alakok és események kavalkádjából összeálló struktúrát, szó sincs Jókai jelenkorának visszavetí-

9 Erről bővebben elméleti szinten, vö.: Szijártó 2014.

10 Vö. Bényei 2018.

11 Hansági 2014. 115–117.

téséről [...]”¹² Bényei arra jut a regény elemzése során, hogy Jókai mellőzte a korszak társadalmiságának árnyalt elemzését,¹³ és lazán összefüggő epizódokból építette fel a szöveget.¹⁴ Tulajdonképpen a jelen tanulmányban elemzett két mű (a *Regényes rajzok* és a tankönyv) egyaránt így építkeznek, ráadásul *A magyar nemzet története regényes rajzokban* első kiadása 1854-ben, két évvel *Az Erdély aranykora* után jelent meg, és címekre tagolt rövid történetekből áll.¹⁵ Jókai tankönyve tulajdonképpen szintén történetekből áll, ami egyszerűen a tankönyv műfaji jellegéből fakad. A technikai elemek áttekintésén túl, Bényei arra jut Jókai történet szemléletéről az általa elemzett regény alapján, hogy „A nagy történelemformáló figurák jönnek és mennek, érkeznek helyette mások, akár kevesebb kvalitással, egy egészen átalakult világban: de mindezek mögött nem áll valamifajta nagyobb, a dolgokat elrendező értelem.”¹⁶ Ez utóbbi megállapítás nem áll meg Jókai tankönyvére, hiszen ott Jókai a bevezetőben maga adta meg a rendező elvet: a hazaszeretetet. *A Regényes rajzokban* szintén van a narrátor által kinyilvánított összerendező akarat, amely nem a kötet elején, hanem a végén, a *Magyarország van!* c. részben szerepel: „Ezredéves ittléte ünnepét fényesen megülte ez a nemzet. Hármassal bízta meg az országok ura, midőn őt ismeretlen hazájából a földre kihozta. E hármassal küldetés: az államalkotás, a szabadság védelme, s a közművelődés terjesztése. A Mindenható megadta, hogy amely nagy művet Árpád fejedelem megkezdett és dicső uralkodónk, I. Ferenc József az ezredik év beteltével bekoronázhatott [...]”¹⁷

Tehát a jelen tanulmány által egyetlen apró tekintetben (Hunyadi Mátyás értékelése) elemzett két mű (*Regényes rajzok*, tankönyv) kilóg a sorból, nem regények, és nem meghatározhatóak tematikus szinten sem pusztán az elvesztett forradalom és szabadságharc traumája által, tehát mindenképpen megérnének egy részletesebb, monografikus szintű elemzést és összehasonlítást, amit a jelen tanulmány szerzője a jövőben tervez.

A történeti realitás keresése

A magyar történeti köz- és tudományos érdeklődés is általában azzal a kérdéssel fordul a hazai történelmi regények, történelmi filmek (és természetesen a történettudományos munkák) iránt, hogy mennyiben hitelesek és mennyire képviselik a történeti valóságot. Ez a kérdésfelvetés posztmodern elméleti szempontból teljesen értelmetlen, de mégis fontos vele

12 Uo. 75–76.

13 Uo. 81.

14 Uo. 82.

15 Hansági 2014. 113.

16 Bényei 2018. 91.

17 Jókai 1969. 489.

foglalkozni azért, mert mind a hazai irodalomtörténészek, mind pedig eszmetörténészek főként így próbálták Jókai műveit is értelmezni. Tompa Pál megállapítása szerint Jókai műveinek nagyobbik része történelmi tárgyú írás.¹⁸ Ennek kapcsán érdemes röviden kitérni Jókai történelmi témáira és viszonyára a Jókai életművel: „Rögtön látszik, hogy az életmű súlypontja teljesen máshová esik, mint a MNTRR [*Regényes rajzok*] szerkesztéséé: míg a magyar előidők és középkor kifejezetten gyéren van reprezentálva, egyértelműen hangsúlyos a török kor harmadik harmadának [...] a megjelenítése [...] Összességében tehát Jókai korábban megírt történelmi regényei nagyon korlátozottan tudtak tükröződni a MNTRR-ben, szoros értelemben alapanyagot csak egy regény jelentett. Ennek az evidens műfaji okoknál fontosabb tényezője lehetett, hogy a szerző számára más volt irodalmi szempontból érdekes, mint történelmi szempontból fontos.[...] Jókai legnyúltabban magyarságtani műve, *A magyar nemzet története regényes rajzokban*, tehát számos szempontból fontos munka: kulcs az író nemzetszemléletéhez, a XIX. század eszmetörténetének érdekes pontja, ugyanakkor nem egyszer megvilágítja Jókai regényeinek egy-egy oldalát. Szerzője szándéka szerint azonban leginkább nevelő anyag a magyarságtudat erősítésében, azt kísérletezve ki, hogy a szépirodalom ebben milyen szerepet vállalhat.”¹⁹ Tankönyvkutatóként megjegyzendő, hogy Fehér kiváló elemzése a regényes rajzok és az irodalmi művek viszonyáról rendkívül fontos lesz az irodalomtörténészek számára, de végkövetkeztetésében részben korrigálandó, Jókai tankönyve műfajánál fogva a „leginkább nevelő anyag”, és legalább olyan fontos a szerző nemzetszemléletében, mint a regényes rajzok. Vagyis jelen sorok szerzője szerint a regényes rajzok nem értelmezhető Jókai tankönyve nélkül, ami indokolja a jelen összevetést is.

Visszatérve a Tompa elemzésére Jókai történelmi műveiről, amelyet az 1960-as évek szocialista realizmusa inspirált, a szerző megállapítja Jókairól, hogy Jókai magát történetírónak tartotta, de tudományos értelemben nem volt az.²⁰ „Eleinte szinte semmi forrástanulmányt nem használt, teljesen a fantáziájára hagyatkozik. A század utolsó negyedében [...] temérdek forrásmunkát összehord egy-egy történelmi regény megírásához. Mégis a történelmi hitelesség most sem válik erényévé. A történelmi adalékokat önkényesen használja fel, forrásait nem veti kritika alá. Nem törődik mindig a kronológiával sem, lényegtelen dolgokat fogad el lényegesek helyett, a kuriózumokat vadássza az igazság helyett. A valószínűség illúzióját kapjuk csak tőle. Csodálatos romantikus mesét mond [...] Mindezek ellenére realistának tartja magát, és szeretné ha mások is annak tartanák. [...] A művei alapján kapott kép is fénykép a valóságról csak az ő szemén átvett kép. [...] A romantikus apparátus mögött ott dohog az igazi valóság, amit csak ő álmodott oly nagynak, hősnak, vagy éppen gonosznak. Akik utánanézték írásai hitelességének, az önkényesen kezelt adathalmaz alatt mindig megtalálták a reális magot.”²¹

18 Tompa 1969. 19.

19 Fehér 2026.

20 Tompa 1969. 19.

21 Uo. 20.

Tompa elemzése számos olyan általános történetelméleti kérdést vet fel, amelyre a hazai történettudomány nem is különösebben keresett választ történetelméleti érdektelenségének köszönhetően, ellenben mindenképpen érdekesekek. Már a proto-posztmodernnek tartott E. H. Carr megjegyezte 1961-ben megjelent kötetében, hogy a történelmi elbeszélés, narratíva a múltról, bár a források felhasználásával, de mindig a szerző és annak jelenének szemén keresztül készül el, mert ez nem tud máshogy történni. Ennek megfelelően a történelmi narratíváról való gondolkodásunk egy tengelyen helyezhető el, amelynek egyik szélén a 19. századi pozitivisták nézetek állnak, amelyek szerint a múlt tényei önmagukért beszélnek, a másik póluson pedig az a szélsőségesen posztmodern nézet áll, hogy a történelmi narratíva nem más, mint a szerző saját mentális konstrukciója, elképzelése a múltról. Carr a két nézet közé teszi saját elképzelését.²² Ebből a szemszögből nézve Tompa kritikája nehezen értelmezhető, mivel teljesen természetes, hogy Jókai a források alapján saját mentális konstrukcióját rakja össze, amely leginkább nem a témájáról, a múltról, hanem önmagáról forrás. Vagyis Jókai Mátyás-leírásából sokkal jobban megismerjük Jókait, mint Hunyadi Mátyást; posztmodern szemszögből ez viszont minden más, kifejezetten történetinek tartott munka esetében is igaz.

Tehát Tompa kísérlete, hogy valamely „realitásmagot” keressen Jókai művében, a posztmodern elmélet fényében lényegében értelmetlen. Mivel a múlt kétségtelenül megtörtént, reális és objektív, de a maga önnön valóságában egyetlen történeti narratívában sem tud megjelenni, tehát Jókai műveit más narratívákkal tudjuk csak összevetni, nem a valósággal, és jelen tanulmány éppen ezért ezt is teszi. Tehát összességében nem biztos, hogy szerencsés Jókai műveihez a „múlt valóságának” keresésének igényével fordulni.

Mátyás és halála

Jókai Mór *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. munkájában *Mátyás halála* c. fejezetében így értékelte Hunyadi Mátyás történelmi jelentőségét: „**Mátyás és vele a magyar nemzet dicsőségük tetőpontján álltak.** Meg akarta mutatni a **világzsellem**, hová emelkedhetik egy nép nagy és nemes lelkű fejedeleme alatt. Örült a szegény, vigadott a gazdag; **a földműves bizton veté el gabonáját, nem kellett félnie, hogy azt idegen seregek lovainak patkói letapodják;** a bajnok örömet ment a csatába, mert diadal várt reá ott is. **Kívül hatalmas, belül erős volt az ország, harcainak nagy részét határain kívül viselte [...]** Igazság honolt az egész birodalomban: **a törvény egyenlően osztatott gazdagnak és szegénynek, a rablóvárok nem rettenték többé a békés lakosokat.** [...] Táborban

²² Carr 1995. 21–28.

szigorú rend tartatott, minden rablás, kicsapongás meg volt tiltva. **Nyitva volt az út mindenki számára, hogy hősi tettek vagy ész és tudomány után magának fényes állást szerezzen; a király maga kereste a hasznavehető embereket.** [...] egy zsidó, hajdani nevén Erneszt, praktikus ismeretei és becsületessége által annyira vitte dolgát, hogy kikeresztelkedvén, Mátyás által kincstárnokává neveztetett ki; s hogy **Mátyás kincstára mindig tele volt**, az által eléggé igazolva van mind a kincstárnok becsületessége, mind a **király emberismerete**. Az ország népessége szaporodott. [...] s a legbecsesebb emlék, mit Mátyás magának emelt, volt a budai nagy könyvtár. Egy napon Mátyás éppen Bécsben levén, egy tányér anconai fűgéből evett, melyet Beatrix maga nyújtott neki. Egy óra múlva elsötétültek szemei és nyelve megnémult, másnap meg volt halva. Gyanítják, és nem ok nélkül, hogy azon fűgék meg voltak mérgezve. [...] de minden ércnél becsesebb emlék a később századokra fennmaradt közmondás: **'Meghalt Mátyás király, oda az igazság!'**²³

A kiemelt részek megmutatják Jókai történelmi narratívaképzésének főbb elemeit: (1) a 19. századi patrióta gondolkodással összhangban Jókai egységes nemzetben gondolkodik, vagyis nem bontja szét a társadalom Mátyáshoz való viszonyát társadalmi rétegek szerint. (2) A „világszellem” a Geistesgeschichte (szellemtörténet) egyik központi gondolata, amelyben a néplélek valamiféle kollektív tudás és érzés, amely meghatároz egy korszakot. A részben Wilhelm Dilthey és követői által inspirált irányzat Jókai korában kurrens volt. (3) Mátyás a magyar múlt aranykorát jelenti, mivel a Magyar Királyság alatta erős, független és egységes. Ez egy alapvetően retrospektív értékelés, amely a mai napig meghatározó. (4) Mátyás az igazságos. Ez a gondolat kör többféle indoklást kapott a 19. századi tankönyvekben.²⁴ Az egyik értelmezésben Mátyás álruhában látogatta a népet. Ezt az elképzelést a modern történettudomány nem tartja valósnak. Annak ellenére sem, hogy Bonfini leír olyan történetet, amelyben Mátyás álruhában kifürkészte az oszmánokat. Ez pedig továbbvezet annak kérdéséhez, hogy mit hisz el a történész, hogyan értelmezhetőek a toposzok, mit értünk forráskritika alatt, és mit lehet kezdeni olyan történetekkel, amelyekről mindössze egy történelmi kútfő ír.²⁵ A „Mátyás az igazságos”-gondolat másik értelmezése pedig az, hogy a király megvédte a parasztságot a bárói visszaélésektől. (5) Jelentős társadalmi mobilitás volt az országban, lehetett tehetség útján boldogulni.

Valójában tehát a fenti értékelési elemek Mátyás halála utántól retrospektív (visszatekintő módon) beépültek a hazai recepcióba, közgondolkodásba, hiszen az oszmán megszállással a Magyar Királyság egységes, független, nagyhatalmi státusa megszűnt, lényegében a mai napig, ötszáz év alatt, 1526 és 2026 között Magyarország 1919-től 1945-ig és 1989-től napjainkig, tehát kicsit több mint a tárgyalt időszak 10%-ban nem volt része valamely birodalomnak. Ebből következően mélyen beleégett a mátyási korszak nagyszerűsége a későbbi korok recepciójába, és ez számos más korszakról alkotott narratívát is meghatároz.

23 Jókai 1969. 285–289. Kiemelések tőlem.

24 Vö. Illik 2024.

25 Például: Illik 2022., Lovas, 2016. 236., Restás 2013. 193.

Jókai a saját történet szemléletéről

Jókai kötetének népiszkolai történelem tankönyvének Előszavában úgy definiálja a történelmet, mint „**A történetírás az élet tanítója**, s Magyarország története a magyar ember legjobb oktatója. **Szükséges mindenkinek megismerni nemzete történetét, mert ebből tanulja meg hazáját okosan szeretni.** [...] Lelkesüljenek már a gyermekek őseink dicső példáján, hogy követhessék őket nagy erényeikben; ellenben tanulják meg a bölcs óvakodást azokból a nagy veszedelmekből, a mikbe a nemzetünk gyakran bele esett. Ez a könyvecske a népiszkolák számára van írva. Egyszerű a nyelve, hogy a gyermeki ész gyorsan felfoghassa s el ne felejtse soha, a mit belőle megtanult: **hazaszeretetet.**”²⁶ Jókai történelemfelfogása megfelel a korszak normáinak. A 19. századi magyar értelmiség számára Mátyástól egyenes vonal vezet Mohácsig. Ez azért fontos, mert a jelenkori akadémiai-mainstream történetírók egy része a Mohács-szindrómát önsorsrontónak tartja. Azonban a 19. századi eredeti gondolat nem az, mivel a veszteség összekapcsolódott a példázatjelleggel.²⁷ Éppen ezért írta Kisfaludy Károly, hogy „a mult csak példa legyen most, / S égve honért bizton nézzen előre szemünk, / És te virulj, gyásztér! a béke malasztos ölében, / Nemzeti nagylétünk hajdani sirja Mohács!”²⁸ Jókai pedig ennek szellemét követve fogalmazta meg a történelem célját. Jókai célkitűzése olyan értelemben semmiképpen sem elavult, hogy az új Nemzeti Alaptanterv (NAT 2020) lényegében ugyanezt fogalmazza meg a történelem tantárgy céljaként: „A magyar történelem tanulása és tanulmányozása segít megértenie Magyarország és a magyar nemzet helyét és helyzetét a világban, és segít elmélyíteni benne a hazaszeretet érzését.”²⁹

Posztmodern szemmel persze bonyolultabbá válik a kérdés, mivel ez az elmélet szétválasztja az objektív múltat és a róla képzett szubjektív elbeszélést, narratívát, vagyis a történelmet. Tehát nem az objektív múltból, hanem abból tudunk tanulni, amilyen módon gondolkodunk róla. Így nem a múlt ismétli önmagát, hanem mi magunk, amikor hasonló narratívákat képezünk egymást követő múltbéli eseményekről.³⁰

Ebben a tankönyvében Jókai Mór 6 oldal terjedelemben mutatta be Mátyás uralmát, a lecke végén pedig a Frigyes elleni utolsó hadjárat. Bécs elfoglalása. Mátyás halála c. alfejezetben összefoglalóan értékelte Mátyás tevékenységét ekképpen: „De bár sose foglalta volna el Bécs városát: mert ott rövid időn alattomos ellenségei megmérgezték; a kit a csataterén annyi ellenség nem bír letörni, egy mérgezett fűgével kiolták az életét: 47 éves korában 1490-ben. Halálát méltán siratta meg az egész ország. Ki a harci dicsőség mellett nemzetének tudományokban és iparban való előmenetéről is bőven gondoskodott. Nevét

26 Jókai 1884. [l. n.]. Kiemelések tőlem.

27 Vö. Illik 2015.

28 Kisfaludy 1821.

29 Idézi: Illik 2023. 99.

30 A posztmodern történetfilozófiáról bővebben: Illik 2019.

megörökíti ez a közmondás: 'meghalt Mátyás király, oda az igazság.'³¹ Bár Jókai itt egyszerűbben fogalmazott, mint a *Regényes rajzok*ban, értékelése következetesen ugyanaz, megismételte a mérgezési teóriát (véltetőleg, mert a történet maga érdekes) és nem mulasztotta el a korszakban elterjedt, Mátyás haláláról szóló mondást sem idézni.

A Mester és Margarita

Bocsor István tankönyvében Jókaitól eltérően Mátyás természetes úton történt halála mellett foglalt állást: „Ez iszonyú kínok ébreszték a gyanút, hogy a nagy embert Beatrix vagy Zápolya István mérge végezte ki, mi azonban soha nem bizonyult be. Ki multa hihetőbben a hosszas betegség természetes fejleménye volt.”³² Mátyást pedig így értékelte: „Mátyás a magyar szellem gyermeke [...] A mi volt Mátyás, az volt a magyar nemzet. [...] Soha egy fejedelem az alkotmányos formákat úgy meg nem tartotta, mint ő. [...] De soha egy fejedelem nem központosítá jobban indítványa keresztül vitelére a befolyásos erőket, mint ő. [...] De ha nagy volt Mátyás a törvényhozásban, még nagyobb volt a végrehajtásban.”³³ Az adózás kérdése kulcsprobléma volt Mátyás uralma idején és annak értékelése során is. Bocsor így fogalmaz: „[...] Mátyás semmit nem követelt, mivel minden pénzbeli kérelmét a nemzet saját elhatározásának bocsájtotta alá.”³⁴ Az uralkodó személyét pedig így jellemezte: „Emberszerető lelke magához ölelte az egész világot. Belevegült a nép tömegébe, álsruhában mulatott körében [...]”³⁵ Bocsor részletes értékelésében³⁶ nem valami, hanem annak hiánya tűnik fel: nem fogalmaz meg kritikát, még az adózás kérdésében sem, amelyben pedig már a kortársak sem az önzetlen rajongás hangján nyilatkoztak.

Kitekintés

Bocsor és Jókai tankönyveit nézve látható, hogy nem igazán fogalmaznak meg kritikát Mátyás uralmának értékelésekor. Holott ez nem törvényszerű, voltak a korszaknak olyan tankönyvei, amelyek ezt megtették. Ezek közül csak egyet mutatok be részletesen itt.³⁷ Péczely

31 Jókai 1884. 47–48.

32 Bocsor 1862. 308.

33 Uo. 308–311.

34 Uo. 314.

35 Uo. 320.

36 Róla és történet szemléletéről átfogóan vö.: Kálmán 1983.

37 Vö. Illik 2024. Ennek alábbi részét használtam fel ezen alfejezet megírásához: Illik 2024. 54–55.

József (1789–1849) a debreceni kollégium tanárának, a Magyar Tudós Társaság, majd Akadémia (MTA) tagjának tankönyve³⁸ Mátyás uralkodására közel kilencven oldalt szán,³⁹ és ezen belül is szerepel egy különálló, huszonnégy oldalas értékelő fejezet Mátyás' hibái 's érdemei címmel. Ennek kezdő mondata világosan rögzíti az alaptézist: „Mátyásnál még nem volt nagyobb királya a' magyarnak.”⁴⁰ Ugyanakkor értékelése és érvelése komplex: (1) Már Mátyás uralma előtt gyűlt a tűz (a feszültségek metaforájaként használja), azaz nem akkor kezdődtek a problémák.⁴¹ (2) „Népét szokatlan adókkal terhelte, melyek valának épen az elégtelenség, 'lázadás' egyik oka: de szokottnál többek valának a' terhek is [...]”.⁴² (3) Heves, indulatos, makacs volt, de így tudott úrrá lenni a belső zűrzavaron.⁴³ (4) Korának legnagyobb hadvezére és kiváló hadszervező.⁴⁴ (5) A fekete sereg fenntartása felülmúlta a rendes katonai jövedelmeket, de az uralkodó még így is szánt forrást a tudományokra.⁴⁵ (6) Minden kormányzati ügy az ő kezén ment keresztül.⁴⁶ (7) A legrettegettebb és egyben legszeretettebb uralkodó is volt.⁴⁷ (8) „[...] igen kevés kihágások estek, 's általjában véve szent volt a' törvény [...]”.⁴⁸ (9) Egyetemet alapított, könyvgyűjteményt szervezett.⁴⁹ (10) Emberként „nagy szív-erényekkel nagy ész-tehetséggel” bírt.⁵⁰ Látható tehát, hogy a Mátyás értékelésében megfért a méltatás, a kiegyensúlyozott kritika mellett.

A nagy mű

Teleki József, a Magyar Tudományos Akadémia társalapítója és első elnöke monumentális kötet sorozatot szentelt a Hunyadiaknak. Ötödik kötetének végén írta le Mátyás halálát és értékelte tevékenységét. Mivel a kötet 1856-ban jelent meg, az akkori szaktudományt és annak tekintélyes intézményét képviselte, ezért mindenképpen érdekes vizsgálni a tartalmát. Továbbá időben is összevethető Jókai Mátyás-szemléletével, hiszen Jókainak ismernie kellett Teleki munkáját. Különösen elvárható ez, hiszen „1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya a következő írókat terjesztette fel akadémiai tagság-

38 Péczely 1837.

39 Uo. 277–361.

40 Uo. 336.

41 Uo.

42 Uo.

43 Uo. 337.

44 Uo. 339.

45 Uo. 340.

46 Uo. 345.

47 Uo. 349.

48 Uo.

49 Uo. 352.

50 Uo. 356.

ra: Arany Jánost, Tompa Mihályt, Tárkányi Bélát, Gyulai Pált és Jókai Mórt (1825–1904). A jelölteket 1858. december 15-én választották az Akadémia tagjává, Jókait levelező taggá. A nemzet kiemelkedő írójának nem kellett sokáig várnia, hogy rendes tag legyen. Megválasztására már 1861. december 20-án, az Akadémia 23. nagygyűlésén sor került.⁵¹

Teleki részletesen leírta Mátyás halálát, és konklúziójában Jókainál jelentősen árnyaltabban fogalmazott: „[...] egy a gyomrából felemelkedő és gégejét összeszorító görcs megfojtá és életének véget vetett [...] Sokan halálát méregnek tulajdonították, melyet némelyek szerint Beatrix, mások szerint Szapolyai István [...] Kevesebben tulajdonítják azt törő általi erőszaknak, legtöbbször gutaütésnek, mire mutat az egész betegség folyamata is.”⁵² Tehát Jókai határozott állásfoglalása már saját korában is szembe ment az akkori mainstream véleményekkel, valamint a történelmi többségi konszenzussal.

Teleki így értékelte Mátyás uralkodói teljesítményét: „Így hala meg Magyarország és [...] az egész világ egyik, legnevezetesebb, legtündöklőbb uralkodója [...] a felekezetre osztott hazát kibékítette [...] Kíméletlen keménységgel sújtá mind azokat, kik őt magas céljainak elérésében gátolni bátorkodának [...] szilárdsággal korlátozta a hatalmokban elbízott oligarchákat [...] A köznép azonban, a szegényebb sorsú nemesség és az ország nagyobb része minden terhelhetése mellett is imádta és szerette őt, mivel látta hogy az országra kivetett teher nem nyomja őt jobban mint hazafi társai vagyonosabb részét [...] ’Vetne bár Mátyás király évenként háromszoros adót mi reánk, örömet eltűrnők; csak állana hatalmunkban őt visszahozni’ Így sóhajtott fel az ország nagyobb része [...] ’Megholt Mátyás király, oda az igazság!’ [...] **A nemzet kiváltságait, országos törvényeit sokszor főként pénzübeli segélyek kérésével megszegte, még pedig többnyire csak kevéssel azután, hogy azokat megerősítette, megtartásukat hittel fogadta volna [...]** Ha mindjárt külső háborúzásainak egy részében nagyravágyását mint tényezőt elfogadni kénytelenek vagyunk; úgy még is mindnyájoknak fő okát a körülmények összeköttetésében, szomszédai irigységében, ingerlésében kell keresniünk.”⁵³ Teleki József értékelése Mátyásról több ponton eltér Jókaiétól: (1) Tud a fügével való mérgezteoriájáról, de nem tekinti egyedüli, de főként többségi magyarázatnak. (2) Nem egységes nemzetben gondolkodik, felosztja azt társadalmi csoportokra, és ezen felosztás alapján fogalmazza meg azt, hogy a nemzet többsége szerette Mátyást. (3) Kritikus Mátyással azon a ponton, hogy az uralkodó az adópolitikájában a saját törvényeit is megszegte. (4) Mátyás túlfeszített külpolitikájának okát részben Mátyás személyes hibájának tartja. Mindamelllett a két kritikai észrevétel alól a külső körülményekben talál felmentést Mátyás uralkodói teljesítményének védelmében. Amiben Teleki viszont

51 Idővonal. Interneten elérhető: <https://idovonal.mta.hu/jokai-mor-iro-t-az-akademia-rendes-tagjava-valasztjak/> Jókai tudományos beágyazottságáról bővebben: Eisemann 2023. Az MTMT rendszerben a kötet 2023. évi megjelenéssel van feltüntetve, az idővonal (idovonal.mta.hu) 2025-ös megjelenéssel hivatkozik rá. A kötet megjelenéseinek nem találtam nyomát az interneten. A keresés időpontja: 2025. 09. 28.

52 Teleki 1856.

53 Uo. 510–513.

pozitív módon újat hoz Jókaihoz képest, az az, hogy a Mátyás a társadalmi egység megteremtőjének tekinti.

Mindenesetre az látható, hogy Jókai nem emelte be a kritikai észrevételeket Teleki hatalmas tudományos monográfiájából a saját elemzésébe. Itt látható egy jelentős eltérés Jókai történetiszemlélete és a magát tudományosnak tartó narratívaképzés között: a hazai történettudomány öndefiníciójának szerves része a kritikai attitűd. Ez pedig tovább vezet ahhoz az – itt nem tárgyalandó – elméleti kérdéshez, hogy a 19. században, illetve ma, hol húzódik a határ a történeti narratíva és egyéb azzal határos narratívák (történelem tankönyvek, történelmi regények) között.

Összefoglalás

„Jókai történelmi szemléletének alapjait az elmúlt idők alakították ki, és a 67 utáni gyökeres gazdasági-társadalmi változások következtében alakuló új szemlélet – hiányos ismeretei és idegenkedése következtében – már nem szólhat bele további életébe. [...] Bizony kissé anakronisztikussá válik a század végére, főleg a történelem új tudományos módszereit nem veszi tekintetbe. Hiába gyűjtöget össze a pozitivista felfogás értelmében rengeteg forrásmunkát, ezek közül csak azokat választja ki, amelyek megtetszenek neki, és megegyeznek az ő felfogásával. **Szubjektív nézetek vezetnek, nem a történelem tényei.** Forrásai szemléletét is alig veszi, figyelembe, az ő felfogása az irányadó. **Szerencséjére a régi eszmei alapok sokszor megnyugtatóbbak és időtállóbbak, mint az alakuló újak.**”⁵⁴ A fenti, szocialista időszakiértékelést kissé kiegészítve az eddigi mikrovizsgálat eredményeivel, és visszautalva a Jókai történetiszemlélete kapcsán röviden vázolt posztmodern történetelméletre is, az értelmezési kérdésekben, mint amilyen Hunyadi Mátyás uralkodása, nem annyira a tények, mint önmagukban álló objektív létezők, hanem azok szubjektív értelmezései számítanak. Ilyen értelemben tehát Jókai szubjektív értékelése nem vett figyelembe egyéb szubjektív értelmezéseket. Az eddig bemutatott Mátyás-szövegeket megnézve, azonosítható az is, hogy Jókai mit nem vett figyelembe: a narratívájába nem építette be a Mátyás értékelésére vonatkozó negatívnak tekinthető kritikai elemeket.

54 Tompa 1969. 96.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bakonyi – Korenné 1989.** Bakonyi Karola – Korenné Horváth Katalin (szerk.): *Hunyadi Mátyás (1443–1490) és kora.* (Ajánló bibliográfia a „Mátyás király emlékezete” című országos vetélkedőhöz) <https://mek.oszk.hu/06200/06264/06264.htm> A letöltés időpontja: 2025. 10. 10.
- Bényei 2018.** Bényei Péter: *Emlékezésalakzatok és lélektani reprezentáció a Jókai-prózában.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2018.
- Bocsor 1862.** Bocsor István: *Magyarország történelme különös tekintettel a jogfejlésre.* Második füzet. Pápa, 1862.
- Carr 1995.** Carr, E. H.: *Mi a történelem?* Osiris, Budapest, 1995.
- Eisemann 2023.** Eisemann György (szerk.): *Jókai Mór és a tudományok.* Budapest, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2023.
- Farkas 2008.** Farkas Mária: *Történelemtanítás a népiskolákban a dualizmus kori Magyarországon.* Trezor, Budapest, 2008.
- Fehér 2025.** Fehér Bence: Regényalapanyag és regényracionálizálás. A magyar nemzet története regényes rajzokban Jókai-regényekben is megjelenített elemei. *Ephemeris Hungarologica*, 5. (2025) 3. sz. 79–96. DOI: 10.53644/EH.2025.3.79
- Hansági 2014.** Hansági Ágnes: „A többit úgyis untilg tudja már mindenki” *Tiszatáj*, 68. (2014) 5. sz. 110–126.
- Idővonal** [Sz. n.]: Jókai Mór írot az Akadémia rendes tagjává választják. <https://idovonal.mta.hu/jokai-mor-iro-t-az-akademia-rendes-tagjava-valasztjak/> A letöltés időpontja: 2025. 10. 10.
- Illik 2015.** Illik Péter: *A Mohács-kód. A csatavesztés a magyar köztudatban.* Unicus Műhely, Budapest, 2015.
- Illik 2019.** Illik Péter: *A történészcéh alkonya.* Unicus Műhely, Budapest, 2019.
- Illik 2022.** Illik Péter: II. Lajos és a disznó inkubátor, avagy mit hisz el a történész? <https://mki.gov.hu/hu/hirek-hu/evfordulok-hu/ii-lajos-es-a-diszno-inkubator-avagy-mit-hisz-el-a-tortenesz?highlight=WYJpbmt1Ylx1MDBIMXRvcjJd> A letöltés időpontja: 2025. 10. 10.
- Illik 2023.** Illik Péter: Az új NAT-szerinti középiskolai történelem tankönyvek magyar kora újkori leckéi a NAT, a KET és a történettudományi eredmények fényében. In Pomozi Péter (szerk.): *Magyarságtudományi tárgyak az új NAT-ban és a KET-ben.* MKI, Budapest, 2023. https://mki.gov.hu/assets/pdf/agyarsgtudomnyi%20trgyak%20az%20j%20NAT-ban%20s%20a%20KET-ben/Illik_Peter_compressed.pdf A letöltés időpontja: 2025. 10. 10.
- Illik 2024.** Illik Péter: *Hunyadi-víziók a magyar közoktatásban a reformkortól napjainkig.* Unicus Műhely, Budapest, 2024.
- Illik 2025.** Illik Péter: A Hunyadi-jelenség. *Kommentár*, 20. (2025) 3. sz. 173–183.

- Jókai 1854.** Jókai Mór: *A magyar nemzet története*. Pest, Heckenast Gusztáv, 1854.
- Jókai 1884.** Jókai Mór: *Magyarország története a népiskolák számára*. Budapest, Révai, 1884. [l. n.].
- Jókai 1969.** Jókai Mór: *A magyar nemzet története regényes rajzokban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.
- Kálmán 1983.** Kálmán Gyula, ifj.: Bocsor István emlékezete. *Fejér Megyei Szemle*, 15. (1983) 2. sz. 109–132.
- Kisfaludy 1821.** Kisfaludy Károly: Mohács. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/kisfaludy-karoly-6663/elso-konyv-lyrai-koltemenyek-6668/mohacs-670F/> A letöltés időpontja: 2025. 10. 10.
- Lovas 2017.** Lovas Borbála (s. a. r.): Enyedi György prédikációi, 2. (100–133. beszéd): Sárospataki Kódex, Marosvásárhelyi Kódex, Gyalai Sámuel prédikációgyűjteménye. MTA–ELTE, HECE–Magyar Unitárius Egyház, Budapest, 2017. https://real.mtak.hu/55008/1/enyedi_gyorgy_predikacioi_2_2017.pdf A letöltés időpontja: 2025. 10. 10.
- Péczy 1837.** Péczy József: *A magyarok története*. Második darab. Debrecen, 1837.
- Restás 2013.** Restás Attila: „Inter idiotas et rusticanos”. Szövegalkítás és tanítás egy bölöni unitárius kézirat predikációskötetben. *Studia Litteraria*, 52. (2013) 189–203. <https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/10355a66-c262-46fd-a5d4-6888a5559250/content> A letöltés időpontja: 2025. 10. 10.
- Somogyi 1960.** Somogyi Sándor: Nacionalizmus az önkényuralom és a dualizmus korának magyar irodalmában. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, 16. (1960) 1–4. sz. 109–131.
- Szijártó 2014.** Szijártó M. István: *A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata*. L'Harmattan, Budapest, 2014.
- Teleki 1856.** Teleki József: *Hunyadiak kora Magyarországon*. Emich Gusztáv, Pest, 1856.
- Tompa 1969.** Tompa Pál: *Jókai történelem- és nemzetszemlélete*. Doktori értekezés. Szeged, 1969.

ABSTRACT

Jókai's View of History and the Death of Matthias Corvinus

This study is a comparative textual analysis that examines Mór Jókai's assessment of Matthias in his book titled *The History of the Hungarian Nation in Novelistic Sketches* and compares it with the relevant sections of his elementary school textbook published in 1882. The analysis is supplemented by two external reference texts, the history textbook written by Jókai's teacher, István Bocsor, and the assessment of Matthias given by József Teleki, a prominent Hunyadi expert of the time. Through this comparison, the study reveals the extent of the coherence of Jókai's historical perspective on Matthias Hunyadi, the extent to which he was influenced by his former teacher's views, and how he engaged with the academic interpretations prevailing at the period.

KEY WORDS : Matthias Hunyadi, István Bocsor, József Teleki, view of history, historical narrative